

Bernadetta Darska <https://orcid.org/0000-0003-2531-0905>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

KATASTROFA JAKO NIEUCHRONNA ZMIANA I STAŁY PUNKT ODNIESIENIA

Po Czarnobylu / Miejsce katastrofy w dyskursie współczesnej humanistyki to publikacja bardzo interesująca z co najmniej kilku powodów. Warto zwrócić uwagę na niebanalny tytuł. Redaktorzy tomu, Iwona Boruszkowska, Katarzyna Glinianowicz, Aleksandra Grzemska i Paweł Krupa, nie tylko akcentują proces i zmianę wpisane w mówienie, wspomnianie i przypominanie katastrofy czarnobylskiej, ale również kładą nacisk na współczesność analiz i na dyskurs. Określenia te przywołane zostają nie bez powodu, bowiem to, jak się mówi o Czarnobylu, czego o awarii w elektrowni atomowej nie powiedziano, co wreszcie stało się elementem rozpoznawalnej powszechnie symboliki, rodzącej podstawy do powstania wspólnoty doświadczeń, okazuje się bardzo istotne. Warto docenić również interdyscyplinarność i intertekstualność publikacji. Zamieszczone w monografii artykuły z jednej strony tworzą opowieść kompozycyjnie przemyślaną, wzajemnie się uzupełniającą i dialogującą ze sobą, z drugiej intrygująco wydobywają na wierzch te kwestie, które dla mówienia o katastrofie wydają się kluczowe i zyskują wydzźwięk kreacyjny.

Redaktorzy tomu zdają się bowiem wy-

rażnie sugerować, nie pozostając zresztą w tej sugestii osamotnieni, autorzy ją dzielą, że opowiadanie o Czarnobylu znajduje się na styku myślenia biograficznego i autobiograficznego, politycznego i prywatnego, skoncentrowanego na człowieku i widzącego również ważną rolę zwierząt i roślin, skupionego na świadectwie i świadomego roli, jaką w tej historii może pełnić myślenie, bardzo konkretnego, sugestywnie eksponującego szczegół, i symbolicznego, budującego podstawy dla współczesnego mitu. W trakcie lektury zamieszczonych w tomie artykułów trudno oprzeć się wrażeniu, iż wcale nie tak często spotyka się monografie zbiorowe tak dobrze przemyślane i tak inspirujące do dalszych poszukiwań intelektualnych. *Po Czarnobylu* znakomicie też koresponduje z arcyciekawą książką Konrada Wojnowskiego *Pożyteczne katastrofy*. W niejednym tekście z omawianego tomu znajdziemy zresztą czytelną sugestię o pozytywnych konotacjach tego, co było wydarzeniem tragicznym i niełatwym do ogarnięcia. Czarnobyl staje się trwałym punktem odniesienia, choć jednocześnie pozostaje synonimem ostateczności wpisanej w zmianę, nietrwałości powiązanej z kata-

strofą, chaosu będącego częścią tego procesu, którego nie można wymazać z pamięci.

Nie wolno pominąć tytułów, jakimi opatrzone kolejne wyodrębnione części tomu. Są nie tylko interesujące, ale i celnie puentują rozważania, których dotyczą. Monografię otwiera wstęp zatytułowany *Niepomyślna katastrofa*. Już w tym wprowadzającym tekście widać, że redaktorzy unikają działań przypadkowych, a swoje rozważania umieją wpisać w niebanalne refleksje filozoficzne i socjologiczne. Katastrofa jako wydarzenie, które wymyka się myśleniu, a jednocześnie zmusza do niezwyklej wręcz mobilizacji myśli, okazuje się punktem wyjścia dla dalszych, nieustannie akcentujących nieoczywistość kataklizmu, rozważań.

Książkę podzielono na sześć rozdziałów, płynnie otwierających na kolejne wątki i korespondujących z analizami wcześniejszymi. Pierwszy rozdział pt. *Nie apokalipsie?* składa się z trzech tekstów, będących punktem wyjścia dla umieszczonych w dalszych rozdziałach artykułów naukowców z różnych krajów. Tekst Jacques'a Derridy może być pretekstem do zastanowienia się nad konsekwencjami katastrofy dla wszelkiego rodzaju archiwów. Strata i niemożność przetrwania związane z katastrofą wikłają to, co ostateczne i nieprzewidywalne w konieczność nietracenia z oczu zobowiązania wobec historii i przetrwania. Z kolei fragmenty *Czarnobylskiej modlitwy* Swietłany Aleksijewicz naprowadzają czytelnika na tropy posthumanistyczne. Sugestywny obraz opuszczonych wsi, błakających się i osamotnionych zwierząt domowych, wreszcie zderzenie owej nagłości opuszczenia domostw ze starością niektórych mieszkańców staje się niezwyklejnym portretem świata postapokaliptycznego. Oksana Zabuzko w swoim tekście zastanawia się między innymi nad tym, jak zagospodarować strefę milczenia. Kładzie nacisk na to, iż Czarnobyl okazał się doświadczeniem pokoleniowym i definiującym tożsamość całej grupy ludzi.

Rozdział drugi zatytułowany jest *Biblioteka postczarnobylska – od katastrofizmu do stalkeryzmu*. Warto zwrócić uwagę na poję-

cia i określenia pojawiające się w tytułach zamieszczonych w tej części artykułów. Widać w nich z jednej strony pewną ciągłość kulturową, z drugiej natomiast konieczność i potrzebę zaakcentowania specyfiki katastrofy czarnobylskiej. Są to na przykład: *gatunek czarnobylski* w tekście Tamary Hunderowej, *na skraju pustki* u Andrei Zink, *mapowanie apokalipsy* u Iwony Boruszkowskiej czy *przestrzeń izolowana* w tekście Olhy Derkaczowej.

Z kolei w rozdziale trzecim pt. *Audio-wizualność – od okulocentryzmu do zwrotu dźwiękowego* skoncentrowano się przede wszystkim na związkach z kulturą popularną. Istotne staje się więc pytanie, w jaki sposób popkultura przetwarza rzeczywisty dramat wpisany w pamiętanie i wspomnianie katastrofy oraz jak Czarnobyl jest opowiadany i wyobrazeniowo konstruowany. Pojawia się też odniesienie do turystyki ekstremalnej, komiksu nuklearnego, ciszy jako nośnika treści oraz tzw. przyszłości postkatastroficznej (określenie z tekstu Sarah D. Phillips i Sarah Ostaszewski).

Rozdział czwarty, zatytułowany *Polityka pamięci – od „zanikającej inskrypcji” do europejskiej kultury pamięci*, koncentruje się na różnych sposobach pamiętania Czarnobyla lub działania na rzecz zapomnienia katastrofy. Punktem odniesienia będą więc chociażby pomniki, narracja naukowa czy podręcznikowa, wreszcie specyfika związana z uwikłaniami kulturowo-geograficzno-historycznymi. W tle zamieszczonych w tej części tekstów wybrzmiewa kwestia możliwego wskazania zbioru wspólnego, ale i różnic między biografią jednostki, pokolenia, społeczeństwa czy szerzej – epoki.

Rozdział piąty to *Konteksty – od Shoah do posthumanizmu*. Zamieszczone w tej części teksty okazują się ciekawym pretekstem do dalszych rozważań na temat miejsca katastrofy w kulturze oraz szczególności i typowości jednocześnie katastrofy czarnobylskiej. To nieustanne korespondowanie ze sobą tego, co dla Czarnobyla charakterystyczne, z tym, co tak naprawdę zazwyczaj powtarza się w sytuacji doświadczania kataklizmu, jest wyją-

kowo intrygujące. Przywołanie innych katastrof pozwala na umieszczenie Czarnobyla w kontekście, ale i umożliwia dostrzeżenie hierarchiczności wpisanej we wspomnianie katastrof. Niektóre z tragedii szybko zostają zapomniane, inne stają się rozpoznawalnym elementem kultury światowej. Nie można również nie wspomnieć o dramacie *Innych* – żywych stworzeń, roślin czy przedmiotów lub miejsc, które za sprawą katastrofy także wkraczają w obszar naznaczony śmiercią i brakiem przyszłości.

Tom zamyka zapis dyskusji panelowej z udziałem profesorów: Tamary Hundorowej, Ingi Iwasiów, Tomasza Majewskiego. Zatytułowano ją *Humanistyka trzydzieści lat po Czarnobylu*, moderatorka to Aleksandra Grzemska. W dyskusji pojawiają się między innymi takie wątki, jak znaczenie wpisane w mówienie i milczenie o Czarnobylu, autobiograficzność wspomniania tej katastrofy, ale i możliwość uznania jej za doświadczenie pokoleniowe, brak języka i bezradność wobec konieczności opisu katastrofy, oswa-

janie tragedii przez ironizowanie czy pewnego rodzaju ostateczność wpisana w katastrofę, która nie oferuje żadnych alternatyw i zmusza do przyjęcia do wiadomości swojego mrozącego krew w żyłach istnienia.

Dużym atutem tej wielogłosowej, różnicowanej i nieoczywistej w swoich odczytaniach opowieści o Czarnobylu i rzeczywistości postapokaliptycznej jest unikanie kategoryczności rozpoznań. Zamiast tego otrzymujemy wyraźne zaproszenie do rozmowy, dyskusji i do dalszego rozważania tego, jakim językiem opowiadać o katastrofie, jak oswajać to, czego nie da się pojąć wtedy, kiedy się dzieje, i jak ograniczyć naszą bezradność w obliczu ostateczności i totalności katastrofy.

Po Czarnobylu / Miejsce katastrofy w dyskursie współczesnej humanistyki, red. Iwona Boruszkowska, Katarzyna Glinianowicz, Aleksandra Grzemska, Paweł Krupa, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017.